

ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΜΕΣΩΝ ΤΩΝ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ ΚΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Μωσής Α. Μπουντουρίδης

Πανεπιστήμιο Πατρών
Τμήμα Μαθηματικών
265 00 Ρίο-Πάτρα

mboudour@upatras.gr
<http://www.math.upatras.gr/~mboudour/>

Στο κείμενο αυτό, ο σκοπός μας είναι να θέσουμε κάποιους βασικούς προβληματισμούς πάνω στους οποίους μπορούν να συζητηθούν οι εφαρμογές των νέων μέσων των Τεχνολογιών Πληροφορίας κι Επικοινωνίας (ΤΠΕ) σε διάφορους τομείς δημοσίων εφαρμογών και συγχρόνων πολιτικών διεργασιών. Οι βασικοί άξονες αυτών των προβληματισμών μας είναι οι εξής τρεις:

1. *Διάκριση μεταξύ Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης και Ψηφιακής Δημοκρατίας*: Θεωρούμε ότι είναι σημαντικό να κατανοήσουμε την ηλεκτρονική διακυβέρνηση (eGovernance) σαν μια πολιτική διαδικασία 'από πάνω προς τα κάτω' εφοδιασμού υπηρεσιών, ενώ την ψηφιακή δημοκρατία σαν μια πρωτοβουλία 'από κάτω προς τα πάνω' κοινωνικο-πολιτικών διαδράσεων.
2. *Εμπειρική Τεκμηρίωση των Δημοσίων Πολιτικών*: Για να είναι αποτελεσματική η πολιτική διαχείριση των ΤΠΕ πρέπει να στηρίζεται σε συγκεκριμένες απεικονίσεις, συγκρίσεις και αξιολογήσεις των υφιστάμενων χρήσεων των νέων μέσων στον δημόσιο και πολιτικό στίβο. Επομένως, χρειάζεται να γίνουν εμπειρικές μελέτες κι εθνογραφικές αναλύσεις σε όλα τα επίπεδα (τοπικό, εθνικό, υπερεθνικό και παγκόσμιο). Μ' αυτές θα μπορούν να αποτιμηθούν στις πραγματικές τους διαστάσεις οι νέες τεχνολογικές εξελίξεις και να εκτιμηθούν οι υπαρκτοί κίνδυνοι και τα ενδεχόμενα ρίσκα από τις δημόσιες εφαρμογές των ΤΠΕ.
3. *Βέλτιστες Πρακτικές της Πληροφοριακής Πολιτείας*: Είναι επιτακτική ανάγκη να διερευνηθούν οι βέλτιστες πρακτικές (best practices) της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης και της ψηφιακής δημοκρατίας, οι οποίες θα μπορούσαν να αναβαθμίσουν τις διαδικασίες πληροφόρησης των πολιτών για τα σχετικά δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους. Επιπλέον, με τις βέλτιστες αυτές πρακτικές

αναμένεται να βοηθηθούν οι φορείς της δημόσιας διοίκησης να προχωρήσουν αποτελεσματικότερα προς την προαγωγή της κοινωνικής περιεκτικότητας (social inclusion) και να αποτρέψουν την διεύρυνση της ‘ψηφιακής διαίρεσης’ (‘digital divide’). Έτσι, θα μπορούν να προστατευθούν τα παραδοσιακώς αποκλεισμένα στρώματα, όπως πολίτες απομακρυσμένων περιοχών, άτομα ειδικών αναγκών, γυναίκες, μετανάστες και εθνικές (ή εθνοτικές) μειονότητες κλπ.

Στη συνέχεια θα κάνουμε μια σύντομη ανασκόπηση του πού σήμερα βρίσκονται οι θεωρητικές μελέτες για τις εφαρμογές των ΤΠΕ στην δημόσια σφαίρα. Για το σκοπό αυτό, θα διακρίναμε τις εξής θεματολογίες:

- *Υποδομές πληροφοριακής πολιτείας:* Είναι γενικώς αποδεκτή η ιδέα (Dutton, 1996) ότι η ανάπτυξη των υποδομών των ΤΠΕ συνδέεται με την εθνική και την περιφερειακή ανάπτυξη. Επομένως, οι πολιτικές εφοδιασμού και διαχείρισης υποδομών μπορούν να ενεργοποιήσουν βέλτιστες δράσεις που θα συνεισφέρουν στην αστική/περιφερειακή ανάπτυξη και τον πολιτικό/εθνικό εκσυγχρονισμό. Δεν πρέπει όμως να αγνοηθεί το γεγονός ότι παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο ένας μεγάλος αριθμός από διαμεσολαβητές (intermediaries), όπως, για παράδειγμα, οι μεσάζοντες (brokers) δημοσίων υπηρεσιών, οι οποίοι δρουν ως οι φύλακες των πυλών προς τις δημόσιες υπηρεσίες και παρέχουν τις επικυρώσεις των ταυτοτήτων των πολιτών, τις πιστοποιήσεις των πληροφοριακών πόρων κλπ. αλλά ακόμη αναλαμβάνουν την αποθήκευση και την διανομή των πληροφοριακών δεδομένων σ’ ένα ασφαλές περιβάλλον.
- *Πληροφοριοποίηση και δημόσια διοίκηση:* Σύμφωνα με τον Paul Frissen (1997), παραδείγματα πολιτικών-διοικητικών διεργασιών που ενεργοποιούνται από τις νέες ΤΠΕ μπορούν να αναζητηθούν στους επιτελούμενους μετασχηματισμούς της εσωτερικής οργάνωσης, των λειτουργιών, των συναλλαγών, των πολιτικών, του ελέγχου, της παρακολούθησης, των ρυθμίσεων κι απορυθμίσεων, της παροχής πληροφοριών προς πολιτικούς, πολίτες, κοινωνικές ομάδες κι οργανώσεις και την δημιουργία ανεξαρτήτων διαμεσολαβητικών δράσεων για την ανάπτυξη και την υλοποίηση των δημοσίων πολιτικών.
- *Δημόσιες σχέσεις που διαμεσολαβούνται από τα νέα μέσα:* Αναφορικά με το φάσμα των πολιτικών διεργασιών που διαμεσολαβούνται από τις νέες ΤΠΕ, οι Bellamy και Taylor (1997) διακρίνουν εν γένει πέντε σύνολα σχέσεων που βρίσκονται στην καρδιά της πληροφοριακής πολιτείας:
 - Εσωτερικές σχέσεις στους μηχανισμούς της διακυβέρνησης.
 - Σχέσεις κυβερνητικών οργανώσεων με τους καταναλωτές των υπηρεσιών τους.
 - Σχέσεις κυβέρνησης με τους πολίτες του κράτους.
 - Σχέσεις μεταξύ κυβερνήσεων και των παρόχων υποδομών ΤΠΕ, μηχανικών εξοπλισμών κι υπηρεσιών.
 - Σχέσεις μεταξύ υπαρχόντων πληροφοριακών συστημάτων, μορφωμάτων επικοινωνίας και τεχνικών πολιτειακών υποδομών.

Όλες οι παραπάνω σχέσεις θέτουν σημαντικά ερωτήματα σχετικά με τις νομικές προϋποθέσεις και τη συνταγματική κι επίσημη κατάσταση των δημοσίων συζητήσεων (deliberations) που γίνονται στο δίκτυο.

- *Η αστική/πολιτική δικτύωση (civic networking)*: Καθώς οι σύγχρονες πόλεις μετασχηματίζονται σε ηλεκτρονικούς κόμβους-hubs (Bryan *et al.*, 1998) δικτύων των νέων ΤΠΕ, αυξάνει ο αριθμός των πρότζεκτ τέτοιων αστικών/πολιτικών δικτύων. Αλλά με τα δίκτυα αυτά καθίσταται πολυπλοκότερη η κατανόηση των τεχνολογικών αλλαγών και νεωτερισμών ως μέσων πολιτικών εξελίξεων που αναπτύσσουν την δημόσια συμμετοχή στα πλαίσιά τους.
- *Δημόσιες συζητήσεις στον κυβερνοχώρο*: Πέρα από τη συνηθισμένη και διαφημισμένη προβολή-υπερβολή της τηλε/δυναμικής/ψηφιακής/ηλεκτρονικής/κυβερνο/κλπ.-δημοκρατίας, χρειάζονται εμπειρικές έρευνες για μια κριτική αποτίμηση των δημοσίων συζητήσεων στον κυβερνοχώρο. Η δουλειά των Nicholas Jankowski και Martine van Selm (2000) αντιπροσωπεύει ένα καλό παράδειγμα μιας εμπειρικής κριτικής εξονυχιστικής έρευνας που επιχειρεί να εκτιμήσει κατά πόσον οι δημόσιες συζητήσεις στον κυβερνοχώρο μπορούν να θέσουν τις βάσεις για πολιτικές δραστηριοποιήσεις.
- *Ψηφοφορίες και σφυγμομετρήσεις στο δίκτυο (online voting and polling)*: Σύμφωνα με τον William Dutton (1999), οι περιοχές εμφάνισης της ηλεκτρονικής πρόσβασης των πολιτών στην δημόσια διοίκηση είναι οι εξής: ψηφοφορίες και σφυγμομετρήσεις, ψηφιακή διακυβέρνηση, πολιτικός δημόσιος διάλογος, διανομή δημοσίων υπηρεσιών κι υποστήριξη αποφάσεων στον δημόσιο στίβο. Όμως, πρέπει να πούμε, οι έρευνες στο δίκτυο (online surveys) καθώς και παρόμοιες ψηφοφορίες και σφυγμομετρήσεις έχουν μάλλον αμφίβολη επιτυχία, όπως δείχνουν οι πρόσφατες αναλύσεις του Ερευνητικού Κέντρου Pew (1999).
- *Μετασχηματισμοί της πολιτικής, της ιδιότητας του πολίτη (citizenship), της διακυβέρνησης και της δημοκρατίας*: Το ερώτημα του εάν και κατά πόσον τα νέα μέσα μετασχηματίζουν την πολιτική διερευνάται στον τόμο που επιμελήθηκαν οι Barrie Axford και Richard Huggins (2001). Είναι ιδιαίτερα σημαντικό να κατανοήσουμε πώς η ιδιότητα του πολίτη (citizenship) κι η πολιτική συμμετοχή μεταβάλλονται κάτω από την επίδραση των νέων μέσων και να αποτιμήσουμε την δημοκρατική ή μη δημοκρατική επιρροή αυτών των αλλαγών.
- *Η ρύθμιση του κυβερνοχώρου*: Οι χρήσεις των νέων ΤΠΕ στην δημόσια διοίκηση εγείρουν σημαντικά ερωτήματα για ενδεχόμενες παραβάσεις του ιδιωτικού απορρήτου (privacy) (Raab, 1997 – για παράδειγμα, το παλιό ερώτημα του ‘μεγάλου αδελφού’ – Lyon, 1994) και για τον κίνδυνο επιβολής μη δημοκρατικών διαδικασιών κοινωνικού ελέγχου (van de Donk & Tops, 1992). Όμως, να προσθέσουμε ότι πρέπει να προσέξουμε να μην ελαχιστοποιήσουμε την επίδραση ενδεχομένων περιορισμών που επιβάλλουν οι υπάρχοντες οργανωτικοί παράγοντες (Taylor *et al.*, 1996). Επιπλέον, η κατανόηση της σχέσης μεταξύ των ΤΠΕ και της δημοκρατίας ισοδυναμεί με την διαπίστωση ότι “η προστασία του ιδιωτικού απορρήτου είναι το αναγκαίο

τίμημα για να διασφαλισθεί η δυνατότητα του ατόμου να επικοινωνεί και να συμμετέχει” (Σπύρος Σημίτης, 1987, σ. 746). Τέλος, παρόμοια ακανθώδη θέματα εγείρονται σε σχέση με τα δικαιώματα των δημιουργών (copyright) και τη νομοθεσία των πνευματικών δικαιωμάτων, όπως έχει δείξει η Ruay Tang (1997) στη μελέτη της για τα προϊόντα και τις υπηρεσίες πολυμέσων.

- *Πληροφοριακές ανισότητες*: Μια από τις θερμότερες συζητήσεις στην κοινωνία της πληροφορίας είναι εκείνη σε σχέση με την ‘ψηφιακή διαίρεση’ μεταξύ των ‘πληροφοριακά έχοντων’ και των ‘μη κατεχόντων’ (‘haves’ και ‘have-nots’), δηλαδή, μεταξύ μιας πληροφοριακά προνομιούχας τάξης και μιας ‘πληροφοριακής υπο-τάξης’ (‘informational under-class’). Σύμφωνα με τον Jan van Dijk (2000), υπάρχουν τέσσερα κύρια εμπόδια πρόσβασης που παράγουν αυτές τις ανισότητες: (1) έλλειψη βασικών επιδεξιότητων και ‘φόβος των υπολογιστών,’ (2) στέρηση πρόσβασης σε υπολογιστές και δίκτυα, (3) ανεπαρκής φιλικότητα των πληροφοριακών συστημάτων προς τον χρήστη και (4) ανεπαρκείς κι άνισα κατανομημένες ευκαιρίες χρήσεις. Επομένως, από την πλευρά των πολιτικών επιλογών της κοινωνίας της πληροφορίας, η πρόκληση είναι πώς γίνεται να ελαττωθούν οι πληροφοριακές ανισότητες και κατά το δυνατόν να αποτραπούν. Αλλά τέτοιες πολιτικές έχουν να αντιμετωπίσουν μια δομική αστάθεια κι αβεβαιότητα της κοινωνίας της πληροφορίας, η οποία χαρακτηρίζεται από μια κυρίαρχη τάση αποκλεισμού (ή ‘πλεοναστικού’ αποκλεισμού σύμφωνα με την διατύπωση της Κατερίνας Σαρκάκη και του Γιώργου Τερζή, 2000). Με άλλα λόγια, εκείνο που είναι ιδιαίτερα σημαντικό είναι να κατανοήσουμε ποιά είναι τα αντικειμενικά πλαίσια κι οι υπάρχουσες προδιαθέσεις που στηρίζουν τις επιθυμίες των ανθρώπων να συμμετέχουν στην κοινωνία (Haddon, 1998 & 2000, Haddon & Silverstone, 1996). Τα παρατηρούμενα φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού στην κοινωνία της πληροφορίας είναι πολύ κοντά στην εικασία ότι όσο πιο πλούσια γίνονται τα μέσα τόσο πιο φτωχή καταντά η δημοκρατία, που έκανε ο κριτικός των μέσων Richard McChesney (1999) στο πλαίσιο των μελετών του για το κατά πόσον η έκρηξη των εταιρικών μέσων συνεπάγεται μια κατάρρευση της δημόσιας ζωής. Πάντως, οι κοινωνικο-πολιτικές διαφοροποιήσεις μπορούν να δημιουργηθούν είτε από αποσκοπούμενες ή από μη αποσκοπούμενες διαδικασίες ενοποίησης κι ολοκλήρωσης. Το δεύτερο ενδεχόμενο θα μπορούσε να ερμηνευτεί σαν μια ‘μη αποσκοπούμενη συνέπεια’ της κοινωνίας της πληροφορίας, που οδηγεί στην διαμόρφωση μιας πολωμένης κατάστασης, γνωστής σαν ‘πληροφοριακή Βαλκανοποίηση’ (van Alstyne & Brynjolfsson, 1996). Από την άλλη μεριά, το πρώτο ενδεχόμενο συσχετίζεται με δυο αντιφατικές τάσεις που λειτουργούν στο εσωτερικό της λογικής της παγκοσμιοποίησης, σύμφωνα με τις οποίες ο χαρακτήρας της παγκοσμιοποίησης είναι ταυτόχρονα και θρυμματιστικός και ενοποιητικός: Όπως το θέτει ο Ribiero, “κατά παράδοξο τρόπο, ο κυβερνοχώρος και μεγεθύνει την δημόσια σφαίρα και την πολιτική δράση μέσα στον δυνητικό κόσμο και τις σμικρύνει στον πραγματικό κόσμο” (Ribiero, 1988, σ. 345).
- *Ιδιότητα του ψηφιακού πολίτη (digital citizenship)*: Η επίδραση των ΤΠΕ στην πολιτική (civic) κοινωνία, τη συμμετοχική δημοκρατία και την ιδιότητα του πολίτη (citizenship) είναι θέματα, στα οποία εστιάζονται πολλοί επίκαιροι προβληματισμοί. Πολλές φορές αυτή η επίδραση συνδέεται με το αίτημα της καθολικής πρόσβασης

(Kennard, 2000). Όμως από μόνη της η καθολική πρόσβαση ή υπηρεσία δεν αρκεί. Όπως το θέτει ο Stephen Coleman, “αν η ιδιότητα του πολίτη (citizenship) απαιτεί καθολική πρόσβαση, η δημοκρατία χρειάζεται αξιόπιστα κανάλια πληροφορίας και δημόσιου διαλόγου (deliberation) αν πρόκειται να ευδοκιμήσει” (Coleman, 2001, σ. 124). Μ’ άλλα λόγια, ο σύγχρονος πολίτης χρειάζεται να απαιτήσει την παροχή πληροφορίας (Steele, 1998), για να μπορέσει να αναπτύξει τα κατάλληλα δικαιώματα κι υποχρεώσεις στην εποχή της κοινωνίας της πληροφορίας.

Από όλα τα προηγούμενα απορρέει ότι, για να επιτευχθεί μια αειφόρα ανάπτυξη της κοινωνίας της πληροφορίας, η υιοθέτηση κι η διάχυση των νέων μέσων δεν πρέπει να οξύνει τις υπάρχουσες ανισότητες ούτε να κατακερματίσει ή να ‘βαλκανοποιήσει’ περαιτέρω το παγκόσμιο κοινωνικό πεδίο σε σχέση με την κατοχή και την πρόσβαση στους πληροφοριακούς και σε άλλους πόρους. Οι πολίτες πρέπει να διατηρήσουν τις κοινωνικές κατακτήσεις και τα ‘κεκτημένα δικαιώματα’ στις νέες επικοινωνιακές διεργασίες που είχαν επιτύχει με τους δημοκρατικούς αγώνες σε σχέση με παλαιότερα μέσα. Τα νέα αλλά και όλα τα μέσα δεν πρέπει να εξαναγκάσουν τους ‘πληροφοριακά μη κατέχοντες’ (‘not-haves’) να χάσουν ακόμη περισσότερο τα θεμελιώδη δικαιώματά τους, να αποστερηθούν τις επικοινωνιακές και πληροφοριακές κοινωνικο-πολιτικές ανάγκες τους και να εξωθηθούν όλο και περισσότερο προς τον κοινωνικό αποκλεισμό. Οι πολιτικές της κοινωνικής συνοχής και περιεκτικότητας (inclusion) σε σχέση με τα νέα μέσα δεν μπορούν να είναι αποτελεσματικές παρά μόνο εφόσον υποστηρίζουν τα συμφέροντα των ασθενών, των αποστερημένων και των αποδυναμωμένων, δηλαδή, μόνο αν συντηρούν τις θεμελιώδεις αρχές της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Σ’ αυτό το πλαίσιο μπορεί να προσδιορισθεί κι η αποτελεσματικότητα της ψηφιακής δημοκρατίας ή κι ακόμα και της ηλεκτρονικής συμμετοχής ή του ακτιβισμού ‘από απόσταση.’ Η ως τώρα εμπειρία του δικτυωμένου ακτιβισμού δείχνει ότι η πολιτική συμμετοχή μέσα από τα ηλεκτρονικά δίκτυα δεν μπορεί να στηριχθεί ή να ευδοκιμήσει χωρίς δράση κατά πρόσωπο στον φυσικό κοινωνικό χώρο, δηλαδή, χωρίς την εμπλοκή με αυτό που ο Arturo Escobar (1999) ονομάζει πολιτική πρακτική ‘βασισμένη στον τόπο’ (‘place-based’). Με τα λόγια του Escobar, “θα μπορούσαμε να δίνουμε σε κάθε γυναίκα του κόσμου ή σε κάθε οικολογική ομάδα έναν υπολογιστή κι ένα λογαριασμό στο Internet αλλά ο κόσμος θα παρέμενε ο ίδιος. Αυτό σημαίνει ότι η σχέση μεταξύ της κυβερνοκουλτούρας και της πολιτικής αλλαγής – και μεταξύ του κυβερνο-ακτιβισμού και της πρακτικής που είναι βασισμένη στον τόπο – πρέπει να κατασκευαστεί πολιτικά” (Escobar, 1999, σ. 46-7).

Οι προηγούμενες παρατηρήσεις, πέραν της πολιτικής τους σημασίας, έχουν και μια επιπρόσθετη αξία γιατί επισημαίνουν το σημαντικό ρόλο που παίζει η ανθρώπινη δράση σε σχέση με τις τεχνολογικές δομές. Τέτοιες βέβαια επισημάνσεις δεν έχουν μόνο πολιτικό ενδιαφέρον, αλλά τελευταία τείνουν να ενσωματωθούν σε καθαρά τεχνολογικούς κλάδους, όπως ο σχεδιασμός των πληροφοριακών συστημάτων, η χρησιμοποίησιμότητά τους και η μελέτη των διαδράσεων ανθρώπου-υπολογιστή. Πράγματι, στους τομείς αυτούς η τάση σήμερα είναι να μην γίνεται αντιληπτή με γραμμικό τρόπο η αλυσίδα παραγωγής-διανομής-κατανάλωσης, αλλά μάλλον να θεωρείται ότι οι διαδικασίες αυτές αποτελούν ένα διαπλεκόμενο (πολύπλοκο) σύστημα

με αμφίδρομες αναδράσεις σε κάθε επίπεδο (Silverstone & Haddon, 1996).¹ Για παράδειγμα, ο Steve Woolgar (1991) μιλά για περιπτώσεις προ-διαμόρφωσης των χρηστών σε δοκιμές χρησιμοποίησιμότητας κι η Madeleine Akrich (1995) περιγράφει πώς γίνεται η αναπαράσταση του χρήστη μέσα στα τεχνολογικά δημιουργήματα (artefacts).

Έτσι, από διάφορες κι ετερόκλητες μεταξύ τους κατευθύνσεις διατυπώνεται σήμερα όλο κι εντονότερα το αίτημα του *κοινωνικά υπεύθυνου* (socially accountable) χαρακτήρα που πρέπει να έχουν οι σύγχρονες τεχνολογίες γενικώς κι οι ΤΠΕ ειδικότερα. Ενδεικτικά να αναφέρουμε την έκκληση του Erkki Liikanen, του Επίτροπου που προΐσταται της Διεύθυνσης της αρμόδιας για την Κοινωνία της Πληροφορίας στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή, για περισσότερη “ανταποκρισιμότητα, ευαισθησία κι υπευθυνότητα,” από τις οποίες πρέπει να εμφορούνται οι “σωστές” και “βέλτιστες” ρυθμίσεις στην κοινωνία της πληροφορίας (Liikanen, 2000).

Με άλλα λόγια, είναι σήμερα γενική η διαπίστωση ότι, για να γίνουν πιο αποτελεσματικές οι πολιτικές της τεχνολογίας, δίπλα στο ‘καταναλωτικό μοντέλο’ των ΤΠΕ πρέπει να αναδειχθεί ένα ‘κοινωνικό μοντέλο,’ δηλαδή, ένα πλαίσιο ρυθμίσεων, στο οποίο παίζει σημαντικό ρόλο η ‘αρχή της κοινότητας.’ Τη μετατόπιση αυτή του κέντρου βάρους της πολιτικής για τις ΤΠΕ ο Andrew Feenberg την ονομάζει “δημοκρατικό εξορθολογισμό” (Feenberg, 1999) κάνοντας ρητή αναφορά στους συλλογισμούς του Max Weber (1958) για το μέλλον της νεωτερικότητας. Έτσι, φαίνεται πως ενώ η κοινωνία μπαίνει στο “σιδερένιο κλουβί” του τεχνολογικού εξορθολογισμού ακολουθώντας τις πολιτικές του παλιού ή νέου ατομικιστικού φιλελευθερισμού, αν είναι η κοινωνία να βγει από αυτή την φυλακή δεν μπορεί παρά να δράσει συλλογικά και δημοκρατικά. Δηλαδή, παρότι η τεχνολογία μας βάζει έναν-έναν, απομονωμένα κι ατομιστικά, σ’ αυτό που ο Martin Heidegger (1977) ονόμαζε “εγκλεισμό” (Gestell) του όντος, αν υπάρχει κάποια ελπίδα να απελευθερωθούμε, αυτή είναι μόνον εφόσον μπορέσουμε να δράσουμε όλοι μαζί, συλλογικά και δημοκρατικά. Αυτό ακριβώς πρέπει να είναι το περιεχόμενο των πολιτικών σχεδιασμών για να αντιμετωπισθούν τα προβλήματα που εγείρονται από τα νέα μέσα και τις νέες ΤΠΕ.

¹ Παρόμοια, σ’ ένα άλλο γενικότερο πλαίσιο, αναφορικά με τις σχέσεις μεταξύ έρευνας και τεχνολογικής ανάπτυξης αφενός και κοινωνικο-οικονομικών μετασχηματισμών αφετέρου, η τάση σήμερα είναι να μιλά κανείς για κοινωνικο-τεχνολογικές αλλαγές που αποτελούν ένα ‘σύστημα καινοτομιών’ (STOA, 1999).

Αναφορές

- Akrich, M. (1995). User representations: Practices, methods and sociology. In A. Rip, J. Misa & J. Schot (eds.), *Managing Technology in Society: The Approach of Constructive Technology Assessment*, pp. 167-184. London and New York: Pinter Publisher.
- Alstynne, M. van, & Brynjolfsson, E. (1996). Electronic communities: Global village or cyberbalkans? Proceedings of the International Conference on Information Systems. Cleveland, OH (December 15-18, 1996).
- Axford, B., & Huggins, R. (eds.) (2001). *New Media and Politics*. London: Sage Publications.
- Bellamy, C., & Taylor, J.A. (1997). *Governing in the Information Age*. Milton Keynes: Open University Press.
- Bryan, C., Tsagarousianou, R., & Tambini, D. (1998). Electronic democracy and the civic networking movement in context. In R. Tsagarousianou, D. Tambini & C. Bryan (eds.), *Cyberdemocracy: Technology, Cities and Civic Networks*, pp. 1-17. London and New York: Routledge.
- Coleman, S. (2001). The transformation of citizenship? In B. Axford & R. Huggins (eds.), *New Media and Politics*, pp. 108-126. London: Sage Publications.
- Dutton, W.H. (1996). *Information and Communication Technologies: Visions and Realities*. Oxford: Oxford University Press.
- Dutton, W.H. (1999). *Society on the Line: Information Politics in the Digital Age*. Oxford: Oxford University Press.
- Escobar, A. (1999). Gender, place and networks: A political ecology of cyberculture. In W. Harcourt (ed.), *Women@Internet: Creating New Cultures in Cyberspace*, pp. 31-54. London: Zed Books.
- Feenberg, A. (1999). *Questioning Technology*. London: Routledge.
- Frissen, P. (1997). The virtual state: Postmodernisation, informatisation and public administration. In B.D. Loader (ed.), *The Governance of Cyberspace*, pp. 110-125. London and New York: Routledge.
- Haddon, L. (1998). New dimensions of social exclusion in a telematic society. Report for ACTS-FAIR, Falmer, University of Sussex.
- Haddon, L. (2000). Social exclusion and information and communication technologies. *New Media & Society*, vol. 2, no. 4, pp. 387-406.
- Haddon, L., & Silverstone, R. (1996). Information and communication technologies and the young elderly. SPRU/CICT Report Series No. 13, Falmer, University of Sussex.
- Heidegger, M. (1977). *The Question Concerning Technology*, trans. W. Lovitt. New York: Harper & Row.
- Jankowski, N., & van Selm, M. (2000). The promise and practice of public debate in cyberspace. In K.L. Hacker & J. van Dijk (eds.), *Digital Democracy: Issues of Theory and Practice*, pp. 149-165. London: Sage Publications.
- Kennard, W.E. (2000). Building New Crossroads for the Information Age. Remarks of the US FCC Chairman before the Budapest Business Journal Conference (Budapest, Hungary, December 4, 2000). <http://www.fcc.gov/Speeches/Kennard/2000/spwek027.html>

- Liikanen, E. (2000). Remarks on better regulation. Conference “Fair Regulation Campaign,” Brussels, 28 November 2000.
- McChesney, R.W. (1999). *Rich Media Poor Democracy: Communication Politics in Dubious Times*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Pew Research Center, For the People & the Press (January 27, 1999). A survey methods comparison: Online polling offers mixed results. <http://www.people-press.org/onlinerpt.htm>
- Raab, C.D. (1997). Privacy, democracy, information. In B.D. Loader (ed.), *The Governance of Cyberspace*, pp. 155-174. London and New York: Routledge.
- Ribiero, G.L. (1998). Cybercultural politics: Political activism at a distance in a transnational world. In S.E. Alvarez, E. Dagnino & A. Escobar (eds.), *Cultures of Politics / Politics of Cultures: Re-Visioning Latin American Social Movements* (pp. 325-352). Boulder: Westview Press.
- Sarikakis, K., & Terzis, G. (2000). Pleonastic exclusion in the European Information Society. *Telematics and Informatics*, vol. 17, no. 1, pp. 105-128.
- Silverstone, R., & L. Haddon (1996). Design and the domestication of information and communication technologies: Technical change and everyday life. In R. Mansell & R. Silverstone (eds.), *Communication by Design: The Politics of Information and Communication Technologies*, pp. 44-74. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Simitis, S. (1987). Reviewing privacy in an Information Society. *University of Pennsylvania Law Review*, vol. 135, pp. 707-746.
- Steele, J. (1998). Information and citizenship in Europe. In B.D. Loader (ed.), *Cyberspace Divide: Equality, Agency and Policy in the Information Society*, pp. 161-182. London and New York: Routledge.
- STOA Study (1999). Cost-benefit analysis of EU Research and Technological Development (RTD) Programmes. PE 168 439. European Parliament. http://www.europarl.eu.int/stoa/publi/168439/default_en.htm
- van de Donk, W., & Tops, P. (1992). Information and democracy: Orwell or Athens? *Information and the Public Sector*, 2, 169-196.
- van Dijk, J. (2000). Widening information gaps and policies of prevention. In K.L. Hacker & J. van Dijk (eds.), *Digital Democracy: Issues of Theory and Practice*, pp. 166-183. London: Sage Publications.
- Tang, P. (1997). Multimedia information products and services: A need for ‘cybercops’? In B.D. Loader (ed.), *The Governance of Cyberspace*, pp. 190-208. London and New York: Routledge.
- Taylor, J.A., Bellamy, C., Raab, C., Dutton, W.H., & Peltu, M. (1996). Innovation in public service delivery. In W.H. Dutton (1996) (eds.), *Information and Communication Technologies – Visions and Realities*, pp. 265-282. Oxford: Oxford University Press.
- Weber, M. (1958). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, trans. T. Parsons. New York: Scribners.
- Woolgar, S. (1991). Configuring the user: The case of usability trials. In J. Law (ed.), *A Sociology of Monsters: Essays on Power, Technology and Domination*, pp. 58-99. London & New York: Routledge.